

УДК 37 (091) (477) (092)
DOI: [10.35619/pse.vi5.118](https://doi.org/10.35619/pse.vi5.118)

Леся СУХОМЛИНСЬКА

доктор філософії, старший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-3055-5392
e-mail: 1408koala@gmail.com

Наталія ЧАЛА

молодший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-4204-432X
e-mail: chanasa129@gmail.com

ОСВІТНІ РЕФОРМИ 1950–60-Х РОКІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті проаналізовано погляди Василя Сухомлинського на освітні реформи 1950–60-х років, відображені в його епістолярній спадщині. Досліджено листи педагога до офіційних осіб, колег-учителів, науковців і закордонних кореспондентів, у яких він висловлював критичні зауваги щодо освітньої політики СРСР та УРСР, оцінював передбачувані наслідки «Закону про школу» 1958 р., зокрема реформу вечірньої освіти, скорочення терміну навчання в початковій школі, поширення інтернатної системи. З'ясовано, що педагог послідовно обстоював принципи гуманізму, збереження провідної ролі сім'ї у вихованні дітей, поступовості процесу реформування, рівності можливостей здобуття освіти в місті й на селі. Його позиція істотно відрізнялася від офіційних тенденцій до уніфікації освіти та перевантаження школярів; натомість він наполягав на індивідуальному підході й формуванні цілісної, всебічно розвиненої особистості. Підкреслено актуальність дослідження, зумовлену перегуком багатьох ідей Сухомлинського з викликами сучасної шкільної реформи (НУШ), що дає змогу глибше осмислити ризики та можливості трансформації освіти.

Ключові слова: Сухомлинський, епістолярій, листи, освітні реформи 1950–1960-х років, учнівські виробничі бригади, предметне навчання.

Постановка проблеми. Науково-педагогічна спадщина Василя Сухомлинського впродовж років є предметом численних досліджень. Водночас його творчі та особисті контакти із сучасниками – представниками влади,

науковцями, педагогами-практиками, батьками та учнями, що здебільшого відбувалися у формі листування, залишаються ще недостатньо вивченими. Епістолярій педагога є цінним джерелом пізнання його життя й творчості: він розкриває глибоке занурення у проблематику освіти, виховання, розвитку дитини, формування особистості вчителя. У листах віддзеркалюються переконання, сумніви й навіть душевні переживання автора, в яких постає образ гуманіста з великим почуттям відповідальності, любові до дітей та відданості своїй справі.

Це стосується й роздумів, критичних зауваг та пропозицій Сухомлинського щодо процесів реформування освіти в СРСР та УРСР у 1950–1960-х роках. Саме 1960-ті стали періодом активних, хоча й суперечливих спроб оновлення освітньої системи, що нерідко призводили до перевантаження програм і прагнення до уніфікації. На цьому тлі ідеї Сухомлинського ґрунтуються на гуманізмі та індивідуальному підході, вирізняються своїм новаторством.

Відтоді вітчизняна система освіти неодноразово зазнавала реформування, і цей процес триває й нині. Багато положень та принципів, сформульованих Сухомлинським, стали складниками сучасної шкільної реформи (НУШ). Тому звернення до його оцінки освітніх трансформацій 1950–1960-х років набуває особливої актуальності: історичний досвід дозволяє глибше осмислити можливі ризики та уникнути помилок у реформуванні сучасної школи.

Мета статті – окреслити проблемне коло та проаналізувати погляди В. Сухомлинського на освітні реформи 1950-60-х років, відображені в його епістолярному доробку, а також визначити адресатів листування – від посадовців до колег-вчителів.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Найґрунтовніше процеси реформування шкільної освіти в радянській Україні висвітлено в працях Л. Березівської [1–3]. Передумови проведення освітньої реформи 1958–1964 рр. в УРСР проаналізовано О. Яніцьким [4]. Важливими для нашого дослідження є дисертація *«Учителі України в освітніх реформаційних процесах періоду хрущовської «відлиги» (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр.)»* та стаття історикині О. Марчук, у яких з'ясовано передумови ухвалення *«Закону про школу» (1959 р.)* [5; 6].

Різні аспекти епістолярної спадщини Сухомлинського розглянуто у працях В. Дьоміної [7], Є. Мирошниченка [8], О. Петренко [9], О. Сухомлинської та Л. Сухомлинської [10–13]. Однак у зазначених дослідженнях листування педагога щодо проблем освітніх реформ згадано лише побіжно й не піддано системному аналізу.

Упорядниці науково-популярного довідника *«Василь Сухомлинський і його кореспонденти: епістолярна спадщина на тлі доби»* (2025) [14] уперше найповніше представили листування педагога з колегами, вчителями, батьками

та представниками офіційних установ, зокрема й щодо критики освітніх реформ. Саме аналізу цього аспекту епістолярію присвячено цю статтю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до висвітлення предмета нашого дослідження, коротко охарактеризуємо загальний стан проблеми. У грудні 1958 р. було прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток народної освіти в СРСР», який реформував радянську систему освіти, зміщуючи акцент із академічного навчання на виробниче, обов'язкове для школярів 15–16 років. Закон передбачав перехід до обов'язкової середньої освіти, а значна частина навчання мала відбуватися на підприємствах. Школи реорганізовувалися в загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням і мали готувати кадри, які здобували певні навички насамперед для виробничої та фізичної праці [15].

У квітні 1959 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (на основі союзного закону 1958 р.), що визначав напрями освітньої реформи. Він передбачав:

- перехід із 1960/61 н. р. до обов'язкового восьмирічного навчання;
- перетворення десятирічок на одинадцятирічні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням;
- залучення молоді 15–16 років до суспільно корисної праці;
- розширення мережі шкіл-інтернатів;
- збільшення кількості вишів, технікумів, професійно-технічних училищ;
- розвиток вечірніх і заочних шкіл для працюючої молоді.

Згідно зі ст. 9 закону, вивчення української мови стало необов'язковим і здійснювалося лише за бажанням батьків.

Характерними рисами реформ 1958–1964 рр. стало посилене вивчення російської мови та літератури при одночасному скороченні годин української, замість логіки та психології введено виробничі дисципліни (практикум із сільського господарства, електротехніки тощо), запровадження виробничої практики, що мала забезпечити підготовку фахівців середньої ланки для підприємств і колгоспів, а також обов'язкове дворічне відпрацювання випускників (окрім 20 % найуспішніших) перед вступом до вишів.

У подальшому, через відсутність належного фінансування та матеріально-технічної бази, у 1964 р. 11-річне навчання було скасовано, відновлено 10-річну середню школу; початкову освіту скорочено до 3 років. У 1971/72 н. р. остаточно завершено перехід до трирічної початкової школи [16].

Безумовно, В. Сухомлинського, директора Павлиської школи та активного учасника освітнього процесу, не могли не хвилювати ці бурхливі реформи. За сталінського режиму жодна полеміка чи відкрите обговорення соціальних ініціатив і законодавчих рішень, зокрема в освітній сфері, були неможливими. Лише з настанням так званої «хрущовської відлиги» з'явився простір для ширшої

суспільної участі: започатковано кампанії всенародного обговорення важливих соціальних питань, серед яких і освітня реформа 1958 р. У цей час засоби масової інформації публікували різні погляди на предмет дискусії, надаючи слово представникам різних соціальних верств – від керівників республік і міністрів до робітників і домогосподарок. Проте партійна цензура відсікала чимало думок і оцінок громадян. Водночас на зборах та диспутах учасники могли висловлюватися вільніше: там лунала критика та альтернативні пропозиції, які хоч і не потрапляли на сторінки преси, але фіксувалися, аналізувалися й інколи враховувалися організаторами.

В особистому архіві Г. Сухомлинської, дружини педагога, збереглася чернетка листа В. Сухомлинського до М. Хрущова, першого секретаря ЦК КПРС у 1953–1964 рр., який, ймовірно, досі зберігається у радянських партійних архівах. Цей текст оприлюднено тричі – О. Сухомлинською в журналі «Советская педагогика» (1988) [17], Л. Березівською в хрестоматії «Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі» (2011) [18] та у розділі I «Листи до офіційних осіб» науково-популярного довідника «Василь Сухомлинський і його кореспонденти: епістолярна спадщина на тлі доби» (2025) [14, с. 149–161].

Лист був реакцією на записку М. Хрущова «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи освіти в країні», оприлюднену в газеті «Правда» у вересні 1958 р. у межах «всенародного обговорення». Пропозиції цієї записки здебільшого були згодом закріплені в Законі про освіту 1958 р.

У вільному переказі основні тези записки: Хрущова категорично не влаштовувало «протиставлення розумової та фізичної праці» в системі освіти; неправильно, що здібні учні йдуть у виші, а «слабші» – на виробництво; існують «нерівні можливості»: привілейований вступ до школи дітей впливових батьків, несправедливе присудження медалей тощо. Щоб подолати нерівність, він пропонував усім випускникам шкіл пройти через виробництво, а лише потім здобувати вищу освіту; просував моделі вечірніх, змінних та заочних шкіл, фактично відмовляючись від класичних форм середньої та вищої освіти.

В. Сухомлинський у своєму листі заперечує твердження про «абстрактність знань» у школі: гуманітарні предмети також важливі для розвитку й виховання. Він приймає критику відриву школи від життя, але відкидає узагальнення, що школи лише готують до вступу у виші. Директор наводить приклад власної школи, де учні 8–10 класів здобувають робітничі спеціальності (тракторист, токарь, агротехнік тощо), що сприяє їхньому моральному та трудовому вихованню. Підготовка молоді до праці має починатися з перших років навчання та враховувати моральний і психологічний компоненти.

Педагог критично оцінює формальне запровадження дворічного трудового стажу для вступу у виші: багато молоді працює лише для отримання довідки. «Це дуже погано: не освіту набувають задля праці, а працю сприймають як сходинку до подальшого навчання. Тимчасові працівники на виробництві – погані трудівники: переважно праця їх обтяжує, вони чекають, коли закінчатися два роки» [14, с. 151].

Він підтримує різні типи політехнічних шкіл, але без зниження рівня теоретичних знань і без створення «елітних» шкіл для обдарованих дітей; обґрунтовує необхідність 8-річної школи як базового етапу з розширенням трудового навчання та підготовкою до подальшого вибору; пропонує різні типи закладів після 8-го класу: ремісничі училища, технічні училища, школи механізаторів, вечірні школи тощо.

Сухомлинський наполягає: перебудову освіти слід здійснювати поступово, без поспіху, враховуючи матеріальну базу та рівність міста і села [14, с. 160].

Немає підтверджених фактів, що Хрущов відреагував на пропозиції та зауваження педагога, адже Закон 1958 р. уже дублював його аргументи. Реформування освіти після прийняття Закону продовжувалося з різним ступенем успішності.

Відлуння полеміки щодо здобутків і невдач цих реформ знаходимо у листуванні Сухомлинського з колегами-вчителями. Так, у листі до І. Ткаченка (1919–1994) – педагога, організатора інноваційних підходів у навчанні та вихованні школярів, земляка Сухомлинського, директора Богданівської сільської школи, він писав:

«Я впевнений, що нині більш ніж будь-коли, треба дбати про те, щоб зі школи виходили не тільки гарні трактористи, рослинники і т. д., але насамперед хороші, справжні люди. Моральний фактор має переважати над іншими, бути провідним.

Важливо також, аби кожен молодий чоловік керувався високими моральними стимулами. Адже в нас зараз чимало таких фактів, коли юнак працює добре не тому, що він цього хоче, а для того щоб отримати хорошу характеристику... Багато, як на мене, плутанини у питанні поєднання змісту навчання з майбутньою продуктивною працею вихованців. Хочу, щоб Ви над цими питаннями подумали» [14, с. 411–412].

Саме в цей період задля подолання відриву школи від життя було започатковано нову форму організації суспільно корисної праці учнів – учнівські виробничі бригади на базі місцевих колгоспів і радгоспів. Серед перших на Кіровоградщині були організовані бригади Новопраської, Богданівської, Павлівської та інших середніх шкіл області. Великі можливості в організації політехнічного навчання відкривались перед школами-інтернатами, які в той час проходили своє становлення. Сухомлинський бачив нерозривний зв'язок між трудовим і моральним вихованням учнівської молоді, що, безумовно,

здебільшого оминали увагою реформи освіти 1960-х років. Він обговорює з І. Ткаченком учнівські навчально-виробничі бригади як одну з форм виховання моральної зрілості, поєднання продуктивної праці учнів старшого віку і морального виховання [14, с. 412–413].

У листі до Григорія Михайленка (роки життя невідомі) – директора середньої школи с. Березняки Черкаської області, вчителя української мови і літератури, однокурсника В. Сухомлинського в Полтавському педагогічному інституті, педагог піддає критиці закріплену в Законі про освіту 1958 р. реформу вечірньої освіти: «З набором у вечірні класи у нас теж справа йде погано. До цього року можна було зберігати класи по 7–8 чол., тепер же цього вже не можна робити. Якщо не набереться більш як 15 чол. у кожному класі, ми заняття у вечірніх класах не починатимемо. Взагалі справа з вечірніми класами – це великий самообман. Знання вони дають надзвичайно погані, й орієнтуватися на них – це значить підрубувати сучок, на якому ми сидимо. Треба покінчити з тим лібералізмом і оковамилюванням, які процвітають у системі вечірньої освіти» [14, с. 421].

У листах до деяких адресатів Сухомлинський наводить факти з життя сільських школярів, які суперечать твердженням партійних керівників щодо трудового виховання і підготовленості до суспільної праці учнів шкіл. Так, у листі до Карпа Ходосова (1912–1983) – учителя української мови і літератури, однокурсника з Полтавського педагогічного інституту, читаємо: «Мабуть і у вас восени доводиться переборювати великі труднощі: і вчитися, і працювати в колгоспі. У нас учні працювали в переважній більшості шкіл з 10 вересня по 25 вересня. В окремих школах – трохи менше. До нас доходять чутки, що в Полтавській області працюють з особливим завзяттям – майже з перших днів навчального року. Розповідають, що на полях поставили вишки, ... як у 1933 році, коли люди різали колоски ножицями. У нас таких речей поки що немає» [14, с. 445–446].

У ще одному листі до колеги від 17.11.68 р. Сухомлинський висловлює занепокоєння новими програмами для початкової школи: «Мені дуже цікаво знати, якої думки ваші вчителі про нові програми для початкових класів. Прошу Вас, поговоріть і напишіть мені. Справа в тому, що десять досвідчених педагогів початкової школи (з різних шкіл), до яких я звернувся з цим запитанням, відповіли: нові програми надзвичайно перевантажені, вони не під силу учням... Ця відповідь дуже тривожить» [14, с. 448].

В іншому листі Сухомлинський критикує введення предметного навчання в 4 класі і загалом скорочення чотирирічної початкової освіти до трьох років: «Я в цьому питанні великий скептик. Напишіть, будь ласка, що тут переважить – набутки чи втрати? Я бачу тут мікроскопічні набутки й великі втрати» [14, с. 449–450]. «Великий подив, просто острах викликало те, що переважна більшість здатних мислити людей обурюються авантюрою, яка готується в системі

народної освіти – і ніхто не зважиться сказати про це. Адже нам ще треба зміцнювати та зміцнювати початкову школу, адже знання там поки що слабенькі, адже діти ще не вміють бігло читати й писати – що ж буде, коли ця ланка стане трирічною? Це все одно, що будувати фундамент народної освіти на піску.

Мовчати – це значить брати на себе частину моральної відповідальності за те, що готується. На мою думку, ще не пізно сказати про ту біду, яка жде школу, коли в три роки буде втиснуто більше, ніж зараз дитина з горем пополам осягає за чотири роки... Отже, я думаю відвести тиждень на те, щоб написати листа до «Правди» або «Известий». Знаю, що це багато кому не сподобається» [14, с. 454].

Також В. Сухомлинський висловлює занепокоєння ситуацією з рідномовним навчанням у школах УРСР адже за законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» 1959 р. вивчення української мови в школах було оголошено обов'язковим, про що ми вже згадували на початку статті [16] – «Є в мене порада Вам, Карпе Остаповичу: напишіть книжку про виховання любові до рідної мови...Тема надзвичайно потрібна. Я одержую багато тривожних листів, у яких учителі скаржаться на те, що скоро українською мовою ніхто не вмітиме говорити» [14, с. 449]. І Ходосов вторить Сухомлинському: «стан з вивченням рідної мови справді тривожний. Як це непарадоксально і не дивно, а в Києві ж немає жодного дитячого садка, де б діти говорили (із ними – теж) українською мовою. Звідки ж вони її знатимуть (і любитимуть),коли підростуть, стануть дорослими?!» [14, с. 451].

В. Сухомлинський обговорює реформи освіти і в листуванні з закордонними колегами. Так, у листах до Яна Тадеуша Вілоха, польського вченого, фахівця з порівняльної, зокрема радянської педагогіки, який наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років неодноразово відвідував Павлиську школу, гостював у Сухомлинського, педагог пише «У нас іде підготовка до впровадження Закону про перебудову школи. Надсилаю Вам українські проекти навчальних планів, а також орієнтовне «коло знань» (або обсяг знань). Під час обговорення наші вчителі гостро критикували проекти навчальних планів. Міністерство наше видало розпорядження, що у 1959/60 н. р. IX–X класи будуть працювати за старими програмами, VIII – за «перехідними» (хто його знає, що це таке), а I–VII класи – за новими програмами. Підручники поки що залишаються старі»[14, с. 473].

В іншому листі: «Триває процес перебудови школи. До всього тепер можна придивитися у спокійніших умовах, продумати, зважити. Те, що виникало у бурхливих обговореннях про перебудову, не виправдало себе й скасоване» [14, с. 475]. І ще: «У нас все йде по-старому. Вчителям працювати дуже важко, тому що кількість годин на основні предмети (математика, мова) відчутно скорочено. Доводиться докладати воістину (*нерозбірливо – упоряд.*) зусилля, щоб учні знали матеріал. А працівники Міністерства освіти глухі до прохань учителів. Це найнеприємніші явища у житті нашого суспільства. Заради кар'єри керівники

іноді готові на чорне говорити біле... Це страшенно обурює вчительську громадськість» [14, с. 477–478].

Сухомлинський вкрай негативно ставився до повернення 10-річного навчання і скорочення терміну початкової освіти, писав про це у багатьох листах: «мене просили взяти участь у дискусії щодо проблем народної освіти. Замість 11-річної школи пропонують повернутися знову до 10-річної загальноосвітньої школи. Мотивуючи це тим, що 11 років – занадто багато, щоб здобути середню освіту. Один з аргументів на користь цієї перебудови: на виробниче навчання відведено занадто багато часу. Прихильники повернення до 10-річної школи доводять, що початкову освіту, яку тепер дають за 4 роки, можна дати за 3 роки. Тому пропонують з 4 класу запровадити предметну систему викладання... Мене дивує, що думки вчителів поки що не представлені на сторінках газет, які обговорюють настільки важливу проблему... Переважна більшість учителів проти того, щоб у 4-му класі переходити на предметну систему. Це, на мою думку, принесло б великі біди та однією з таких бід була б нова перебудова через якихось 5–6 років» [14, с. 479–480].

Педагог схвально поставився до того, що офіційна влада відмовилася від пропозиції М. Хрущова передати всю відповідальність за виховання дітей від самого раннього віку державі – під опіку шкіл-інтернатів, аби батьки могли повніше зосередитися на виробничій діяльності. У листуванні зі своїми колегами, насамперед директорами, завучами шкіл-інтернатів М. Дмитрієвим (Білоруська РСР), П. Калікою (Азербайджанська РСР), Ю. Польцином (НДР), В. Сухомлинський висловлював свою думку щодо системи навчання та виховання в школах-інтернатах. Але найрозлогіше він сформулював своє ставлення до цієї ланки освітніх листів до Я. Вілоха. Він ділиться з колегою враженнями від участі в одній з нарад, присвяченій школам-інтернатам, на якій ухвалили рішення з середини 1960-х років поступово скорочувати мережу шкіл-інтернатів, залишаючи їх лише для сімей зі специфічними умовами роботи. Натомість планувалося розширення шкіл із групами продовженого дня. Тоді інтернати почали вважатися несумісними з вихованням «майбутнього», оскільки формували у батьків ілюзію перекладання відповідальності на державу й послаблювали сімейні традиції. Було наголошено, що саме родина має залишатися головним осередком виховання, а батьківське піклування – ключовим елементом суспільного виховання. «Сім'я – міцна, справжня сім'я з дітьми, з бабусею та дідусем, з сімейними традиціями – має... ще більше зміцнитися. ...Батьківське виховання має бути найважливішим елементом суспільного виховання» – пише він [14, с. 481–482]. Сухомлинський же ніколи не змінював свою точку зору на важливість виховання дітей у сім'ї.

Педагог далекоглядно та пророчо зауважував на питаннях морального виховання та значенні освіти саме в початковій школі. Він рішуче відкидав популярне тоді твердження, що XX століття – це століття математики, століття

космосу і т. ін. Він вважав це століття насамперед Століттям Людини, наполягав на введенні в шкільні програми спеціального предмету – основ моральної культури. І як показав час був правий: «Без цього ми, як на мене, наплачемся і з математикою, і з космосом» [14, с. 484].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформи освіти кінця 1950-х – початку 1960-х років мали суперечливий характер: вони розширювали доступ до навчання, але водночас знижували роль гуманітарних дисциплін і рідної мови, впроваджувалися поспіхом і без належної матеріальної бази. Згодом ці реформи були відкинуті контрреформаційними процесами.

В сучасному українському суспільстві, будь-які політичні, соціально-економічні та гуманітарні перетворення сьогодні особливо за умов російської збройної агресії, неможливі без активної участі громадськості в обговоренні та ухваленні концепцій і шляхів їх реалізації. Дослідження історичного досвіду та ролі в ньому педагогів і освітян залишається надзвичайно актуальним.

Епістолярна спадщина видатних діячів культури, науки й освіти, зокрема Василя Сухомлинського, носить позачасовий характер і залишається цінним джерелом для історичних, історико-педагогічних та соціальних досліджень. Вона відкриває нові можливості для інтерпретацій внеску окремих особистостей у розвиток історії освіти та гуманітарних наук загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
2. Березівська Л. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби (1919–1991). *Історико-педагогічний альманах*. 2011. Вип. 1. С. 44–48.
3. Березівська Л. Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964). *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 42–47.
4. Яніцький О. Ю. Освітня реформа 1958–1964 років в УРСР: причини, хід, значення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Сер.: Історія. 2015. Вип. 23. С. 120–124.
5. Марчук О. А. Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2017. 238 с.
6. Марчук О. Закон про школу (1959 р.): обставини його прийняття. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 6: Історичні науки. 2016. Вип. 14. С. 114.
7. Дьоміна В. В. Виховний потенціал епістолярного жанру в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук. Слов'янськ, 2012.
8. Мірошніченко Є. Г. З епістолярної спадщини В. О. Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського державного університету*. Педагогічні науки. Зб. наук. праць. Миколаїв, 2004. Вип. 8. С. 81–85.
9. Петренко О. «Листи до сина» та «Лист до дочки» В. О. Сухомлинського: спроба гендерного аналізу. *Наукові записки Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка*. Педагогіка. Зб. наук. пр. Вип. 5 : Василь Сухомлинський і сучасність: батьківська педагогіка : матер. IX Всеукр. пед. читань, Тернопіль, 25–27 верес. 2002 р. / Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2002. С. 286–291.

10. Сухомлинська О., Сухомлинська Л. Листи до В. Сухомлинського у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України як джерело вивчення педагогічної повсякденності. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 2. С. 109–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2025_2_8 (дата звернення: 03.09.2025).
11. Сухомлинська Л. Листи В. Сухомлинського про ціннісне ставлення до світу живого як джерело біографістики. *Науково-педагогічні студії*. Київ, 2020. Вип. 4. С. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-54-63>.
12. Сухомлинська Л. Лист як форма звертання до читача в педагогічних працях В. Сухомлинського. *Іноватика у вихованні*. Рівне, 2023. № 17. С. 297–303. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiv.v1i17.534>.
13. Сухомлинська Л. Листи-відгуки читачів на статтю В. Сухомлинського «Джерело невмирущої криниці». *Науково-педагогічні студії*. Київ, 2024. Вип. 8. С. 161–182. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-161-182>.
14. Василь Сухомлинський і його кореспонденти: епістолярна спадщина на тлі доби : наук.-попул. довід. / НАПН України, ДНПБ Україниім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Сухомлинська О. В., Сухомлинська Л. В., Бойко О. А. та ін.]. Електрон. вид. Вінниця : Твори, 2025. 531 с. DOI: <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/745944>
15. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. Київ: Рад. шк., 1959. 26 с.
16. Хоменко Н. М., Янковська О. В. Середня освіта в Україні. Середня освіта в УРСР від Другої світової війни до руйнації СРСР [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2021. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=serednja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_drugoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr. (дата звернення: 03.09.2025).
17. Академік Ольга Василівна Сухомлинська : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ Україниім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Березівська Л. Д., Страйгородська Л. І., Деревянко Т. М., Павленко Т. С. ; авт. вступ. ст. Березівська Л. Д. ; наук. ред. Березівська Л. Д.; бібліогр. ред. Страйгородська Л. І. ; літ. ред. Деревянко Т. М.]. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 212 с.
18. Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : хрестоматія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ, 2011. С. 300–314.
19. Хрущов М. С. Виховувати активних і свідомих будівників комуністичного суспільства. Київ: Молодь, 1958. 96 с.

REFERENCES

1. Berezivska L. D. Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XXI stolitti [Reformation of School Education in Ukraine in the 20th Century]. Kyiv : Bohdanova A. M., 2008. 406 s. [in Ukrainian]
2. Berezivska L. Periodyzatsiia reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini za radianskoi doby (1919–1991) [Periodization of School Education Reforms in Ukraine during the Soviet Era (1919–1991)]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*. 2011. Vyp. 1. S. 44–48. [in Ukrainian]
3. Berezivska L. D. Radianska reforma pro zmitsnennia zviazku shkoly z zhyttiam (1956–1964) [Soviet Reform on Strengthening the Connection between School and Life (1956–1964)]. *Shliakh osvity*. 2007. No. 4. S. 42–47. [in Ukrainian]
4. Yanitskyi O. Yu. Osvitnia reforma 1958–1964 rokiv v URSR: prychyny, khid, znachennia [Educational Reform of 1958–1964 in the Ukrainian SSR: Causes, Progress, and Significance].

Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Ser.: Istoriiia. 2015. Vyp. 23. S. 120–124. [in Ukrainian]

5. Marchuk O. A. Uchyteli Ukrainy v osvityakh reformatsiinykh protsesakh v period khrushchovskoi «vidlyhy» (druga polovyna 50-kh – persha polovyna 60-kh rr. XX st.) [Teachers of Ukraine in the Educational Reform Processes during Khrushchev's «Thaw» (Mid-1950s to Mid-1960s)] : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2017. 238 s. [in Ukrainian]

6. Marchuk O. Zakon pro shkolu (1959 r.): obstavyny yoho pryiniattia [The School Law of 1959: Circumstances of Its Adoption]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Ser. 6: *Istorychni nauky*. 2016. Vyp. 14. S. 114. [in Ukrainian]

7. Domina V. V. Vykhovnyi potentsial epistoliarnoho zhanru v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho [The Educational Potential of the Epistolary Genre in the Pedagogical Legacy of V. O. Sukhomlynskyi.] : dys. ...kand. ped. nauk. Sloviansk, 2012. [in Ukrainian]

8. Miroshnychenko Ye. H. Z epistoliarnoi spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho [From the Epistolary Legacy of V. O. Sukhomlynskyi]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*. Zb. nauk. prats. Mykolaiv, 2004. Vyp. 8. S. 81–85. [in Ukrainian]

9. Petrenko O. «Lysty do syna» ta «Lyst do dochky» V. O. Sukhomlynskoho: sprobha hendernoho analizu [«Letters to My Son» and «Letter to My Daughter» by V. O. Sukhomlynskyi: An Attempt at Gender Analysis]. *Naukovi zapysky Ternop. derzh. ped. un-t im. V. Hnatiuka*. Pedahohika. Zb. nauk. pr. Vyp. 5 : Vasyl Sukhomlynskyi i suchasnist: batkivska pedahohika : mater. IX Vseukr. ped. chytan, Ternopil, 25–27 veres. 2002 r. / Ternop. derzh. ped. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. Ternopil, 2002. S. 286–291. [in Ukrainian]

10. Sukhomlynska O., Sukhomlynska L. Lysty do V. Sukhomlynskoho u fondakh Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy yak dzherelo vyvchennia pedahohichnoi povsiakdennosti [Letters to V. Sukhomlynsky in the Collections of the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine as a Source for Studying Pedagogical Everyday Life]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. 2025. No. 2. S. 109–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2025_2_8 (data zvernennia: 03.09.2025). [in Ukrainian]

11. Sukhomlynska L. Lysty V. Sukhomlynskoho pro tsinnisne stavlennia do svitu zhyvoho yak dzherelo biohrafistyky [Sukhomlynskyi's Letters on the Value-Based Attitude to the Living World as a Source of Biography]. *Naukovo-pedahohichni studii*. Kyiv, 2020. Vyp. 4. S. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-54-63>. [in Ukrainian]

12. Sukhomlynska L. Lyst yak forma zvertannia do chytacha v pedahohichnykh pratsiakh V. Sukhomlynskoho [Sukhomlynskyi's Letter as a Form of Addressing the Reader in His Pedagogical Works]. *Innovatyka u vykhovanni*. Rivne, 2023. No. 17. S. 297–303. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i17.534>. [in Ukrainian]

13. Sukhomlynska L. Lysty-vidhuky chytachiv na stattiu V. Sukhomlynskoho «Dzherelo nevmyrushchoi krynyi» [Sukhomlynskyi's Readers' Response Letters to the Article "The Source of the Eternal Well."]. *Naukovo-pedahohichni studii*. Kyiv, 2024. Vyp. 8. S. 161–182. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-161-182>. [in Ukrainian]

14. Vasyl Sukhomlynskyi i yoho korespondenty: epistoliarna spadshchyna na tli doby [Vasyl Sukhomlynsky and His Correspondents: Epistolary Heritage Against the Backdrop of the Era]: nauk.-popul. dovid. / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainyim. V. O. Sukhomlynskoho ; [uporiad.: Sukhomlynska O. V., Sukhomlynska L. V., Boiko O. A. ta in.]. Elektron. vyd. Vinnytsia : Tvory, 2025. 531 c. DOI: <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/745944> [in Ukrainian]

15. Zakon pro zmitsnennia zviazku shkoly z zhyttiam i pro podalshyi rozvytok systemy narodnoi osvity v Ukrainskii RSR [Law on Strengthening the Connection Between School and Life and on the Further Development of the Public Education System in the Ukrainian SSR]. Kyiv: Rad. shk., 1959. 26 s. [in Ukrainian]

16. Khomenko N. M., Yankovska O. V. Serednia osvita v Ukraini. Serednia osvita v URSR vid Druhoi svitovoi viiny do ruynatsii SRSR [Secondary Education in Ukraine: Secondary Education in the Ukrainian SSR from World War II to the Collapse of the USSR] [Elektronnyi resurs]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: Dodatkovyi tom. Kn. 1: A–Ia / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», 2021. 773 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=serednja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_druhoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr. (data zvernennia: 03.09.2025). [in Ukrainian]

17. Akademik Olha Vasylivna Sukhomlynska : biobibliohr. pokazhch. / NAPN Ukrainy [Academician Olha Vasylivna Sukhomlynska: Biographical and Bibliographic Index], DNPB Ukrainyim. V. O. Sukhomlynskoho ; [uporiad.: Berezivska L. D., Straihorodska L. I., Derevianko T. M., Pavlenko T. S. ; avt. vstup. st. Berezivska L. D. ; nauk. red. Berezivska L. D. ; bibliohr. red. Straihorodska L. I. ; lit. red. Derevianko T. M.]. Vinnytsia : TVORY, 2021. 212 s. [in Ukrainian]

18. Reformy shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: dokumenty, materialy i komentari [School Education Reforms in Ukraine in the 20th Century: Documents, Materials, and Commentaries] : navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. : khrestomatiia / L. D. Berezivska ; In-t pedahohiky NAPN Ukrainy. Luhansk, 2011. S. 300–314. [in Ukrainian]

19. Khrushchov M. S. Vykhovuvaty aktyvnykh i svidomykh budivnykiv komunistychnoho suspilstva [Educating Active and Conscious Builders of a Communist Society]. Kyiv: Molod, 1958. 96 s. [in Ukrainian]

**EDUCATIONAL REFORMS OF THE 1950s–1960s
IN THE EPISTOLARY LEGACY OF VASYL SUKHOMLYNSKYI**

Lesia SUKHOMLYNSKA

Ph.D, Senior Researcher at the Pedagogical
Source Studies and Biographistics Department of
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3055-5392
e-mail: 1408koala@gmail.com

NataliaCHALA

Junior Researcher at the Pedagogical
Source Studies and Biographistics Department of
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4204-432X
e-mail: chanasa129@gmail.com

Abstract. This article examines Vasyl Sukhomlynskyi's views on the educational reforms of the 1950s–1960s as reflected in his correspondence. The study analyzes the teacher's letters to officials, colleagues, scholars, and foreign correspondents, in which he expressed critical remarks regarding the educational policies of the USSR and the Ukrainian SSR, and assessed the anticipated consequences of the 1958 "Law on Schools," including the reform of evening education, the reduction of primary school duration, and the expansion of the boarding school system. Sukhomlynskyi consistently defended the principles of humanism, the preservation of the family's leading role in raising children, the gradual nature of reform processes, and equal opportunities for education in both urban and rural areas. His position significantly differed from official trends toward educational standardization and overloading students; instead, he emphasized an individual approach and the formation of a holistic, well-rounded personality. Many of Sukhomlynskyi's ideas resonate with the challenges of contemporary school reform, making this study relevant and allowing for a deeper understanding of the risks and opportunities in educational transformation.

Keywords: Sukhomlynskyi, epistolary, letters, educational reforms of the 1950s–1960s, student production brigades, subject-based learning.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2025 р.